

Francesg Berther, Rueras (1906-2000)

da Vic Hendry
CR 2001, pag. 411

Francesg Berther ei morts ils 23 da fenadur 2000 en la Casa Sogn Vigeli a Sedrun, naschius e morts pressapauc enten tuccar d'avemaria. La Val Tujetsch, oravontut il vischinadi confortabel da Rueras - els han ina gronda perdita. Schi lev eis ei buca da metter giu sin ina buccada pupi il cuors da sia veta, ina veta da 94 onns. - Aschi mo per dir; nus essan cusrins. Ed enaquelle ch'ins ei dalla medema era, s'enconuschan ins bufatgamein. E pervia dalla recliadad tucca ei da schar valer che nossas ideas seigien buca idas schi bein a prau. Culs onns ha la veta mulau ora las furschalas. L'aura dalla sera ei stada emperneivla. Aschidadir en vesta dils sforzs communabels e targend en consideraziun las pintgadads dalla cumedia humana.

Francesg Berther ei naschius calonda uost 1906 - duront la rendida dil sulegl, daferton ch'ina autra cazzola ei s'envidada, ina che ha vonzeivi fatg tscheccamein clar. Il bab Gion Fidel Berther da Rueras e sia consorta Mariuschla, ina nata Hendry da Cavorgia, han cavigliau il dieschavel promtamein en tgina. Il pop ei sefatgs e daventaus scochemai in buob hurti e cul tgau sisum. Ed igl ei probabel che ses duns ein dai els egls gia duront ils onns da scola a Rueras e silsuenter sco scolar dalla «scula naira» a Camischolas. En mintga cass daventa el in studetgel dalla emprema latina on claustra. Cumpatg che la scola claustral da Mustér ei buca vegnida a ste dad ademplir per propri ses giavischs. Enstagl da turnar a Mustér, va Francesg Berther a Surcuolm e gida siu frar pli vegl, il Luis, en ina puraria. Il contact cun ils agricolans dil liug e buca il davos cun ils Gualsers da Sursaissa slargan considerablamein ses pugns da vesta. Buca mo il lungatg tudestg, biaronz tut quei che secatta davos il plaid. Aschia ch'igl ei iu sco da beiber aua dad ir suenter sis onns ella Bassa, ella Bassa sco fumegl e mulscheder. E cheu sei da metter vitier ch'il Francesg Berther hagi empriu bein d'articular il tudestg, ina caussa ch'el ha e impundiu silsuenter enten applicar il lungatg mumma.

Ils anno 1931 miera il bab Gion Fidel; ei fuva stau siu giavisch ch'il Francesg tuorni, semetti en cun la mumma Mariuschla e fetschi il pur. Ed il fegl ha suandau l'ordra dil bab. Cun in fatg sempel e manechel ha el entschiet. Persuenter veva el empriu in entir tschuat egl jester, tondanavon ch'el ha saviu star a disposizun als purs, buca mo sco suprastont dall'Uniun purila. Entochen ch'el ha schizun empraua cun la pomicultura, giudem sin la ravera dall'aua dalla Val Giuv. Il vent criu dallas vals enviers mesanotg han fatg in streh atras il quen.

E quei astgan ins dir maneivel; Francesg Berther ha cattau ina dunna bunamein avon igl esch-casa. Enten la Benedicta, la feglia dil pur e negoziant ed anteriur president da vischnaunca, il Vigeli Venzin, ha el giu ina dunna zun premurada e d'ina prima pasta.

Els dus ein semaridai igl onn 1938. Enteifer ils onns ei la famiglia vegnida gronda ed ina casada da 13 affons ha num vus. Il bein puril ei restaus pignets - la promtezia e la fidonza - las ezzas ein vegnidas grondas. Enaquelle che omisdus han tratg ulivamein, schebi ch'il dumperi cun siu discletg e ses unviarns han tuttavia buca schanegiau els dus.

Stat bein si per la detta.

Francesg Berther cun siu mein'i aviert, meinsvart insistent, ei daus els egls a ses convischins, a quels dadens ed a quels dado il Dutg grond. Scochemai ha el surpriu la presidenza dalla secziun della Cassa da malsauns Cadi. Ultra da tut siu menaschi ha el fatg gerau da vischnaunca e suren aunc treis biennis derschader circuital.

Leger fa vegnir gronds.

E damai che leger arva dallas uisas portas - ha il Francesg Berther legiu e legiu, gasettas e broschuras per esser sil current - ed ina pluna cudischs, oravontut instrucziun ella historia. Forsa che mo paucs han giu ina survesta sco el en la historia locala. El - cun siu ordvart bien dun da secommunicar ha era anflau immerdiat tedladers, affons e la glieud carschida. Jeu schess schi da num ch'il Francesg Berther ei promtamein daventaus enzatgei sco ina instituziun cun ina mitologia privata. E buca mo ils

avdonts dalla val ein vegni per tedlar, biaornz glieud d'ordeifer e gnanc il davos buc ils paders ed ils fraters dalla claustra da Muster. Insumma - cun il convent ha el giu ina relaziun tut speciala.

Ei bein evident.

Sias buobas e ses buobs han profitau dil bab che ha saviu dir si entiras historias a casa e sco pervesider - epi oravontut si mises, aschidadir las uras ch'el ha dau peda si Liets, in liug cun ina perspectiva magnifica. Da Liets anora ha il Francestg Berther empriu da mirar e da veser - buca mo igl eldorado da Tujetsch, mobein e la via stretga che tonscha vi tier igl empermer carstgaun.

Igl ei da supponer fetg ch'il bab hagi mess sut ad uras ses affons e matei strusch senza ina certa rigurusadad. Pudess esser maneivel - cunter cor!

Malgrad la truscha ed ils dels numerus dalla famiglia, ha il Francestg Berther mess giu screts, principalmein per el sez. Bein mo sapocu enzatgei en la gasetta, schizun poesias.

Fuss pusseivel ch'el ha spitgau vess da surdar il fatg a siu fegl Urs. Tenend plitost tschelau da ver gust da publicar vonzeivi sias enconuschiantschas. La sort ei magari malguessa. Sia Benedicta ha entschiet ad ir a pusignond. Entochen il di ch'ella ei vegnida malmalsuna ed ha stuiu su ttacumber. Dil rolli anora ha la Benedicta bein aunc fatg il pusseivel, mo ella ei stada impedita. Naven da quei mument ha il Francestg Berther entschiet a veser aunc meglier. Il tractament ed il quitau per sia dunna! La mumma dueigi saver veginir tgirada a casa - dad el e dils ses. Enten prender ina tala decisiun ei il consort e bab carschius da detschier. Igl ei stau sia grondezia.

Pongir: Francestg Berther ei staus rentaus vid siu dacasa. Las uras libras e las ezzas da stgir eis el sefatschentaus da metter giu ses screts. Cun passa 80 onns ha el ediu buca meins che quater cudischs, dus en romontsch e dus en tudestg - enteifer bi e bein siat onns. Quei ei ina bravura.

Igl emprem cudisch secloma: «Rueras - Ses avdonts e sias casas denter 1750 ed oz. » Cun in engaschament nundetg descriva el las avdonzas e lur glieud. Ins schess ch'el hagi la parentella entira si per la detta. Ual en quella direcziun ha Francestg Berther ina memoria fenomenala. Biaras e bialas fotografias embelleschan l'ediziun. Ed in cudisch cun maletgs ha pil pli sia tila. En mintga cass ei la publicaziun stada vendida sil plum. E mo dus onns silsuenter cumpara l'auter cudisch: «Tujetsch e ses originals e lur raquens.» Danovamein in triep maletgs! L'originalitat ei stada ina da sias fermezias. Il cudisch selegia viet i tgunsch. Ed ei tucca meinsvart da litgar ils levzs.

Igl ei stau in pign ughetg dad edir in cudisch en tudestg: «Der Kälberhirt von Val Milar. » Felici Berther-Estermann da Rueras/Sursee ha fatg la redacziun. Era cheu ston ins mintgaton rir dallas bialas regurdonzas ed oravontut dallas anecdotas ch'ein rugaladas cun gust. Il quart cudisch ei ina translaziun dils temas da vivon.

Sco detg - Francestg Berther ha saviu raquintar historias cun lur detgas e legendas sco mo paucs. El cun siu stil convenziunal ed aparti. Entras el ei la vischnaunca vegnida in bien ton pli reha.

Meinsvart tratgan ins ch'el vessi era saviu scriver da sias experienzas da pli tard, verdeivlamein e nuotatonmeins ficziuns. El cun sia fantasia sco ina entira muntogna.

Cura che la vesida ha entschiet a disdir ed igl ei iu da mal en mender, ha Francestg Berther auncallura retratg sia dimora en la Casa Sogn Vigeli a Sedrun. Sia seremessa ei da num.

Enten dar adia ha Francestg Berther priu mei pil maun ed ha fatg l'enzenna. Sco sche jeu s'udess culs agens.